

Interperszonális kapcsolatok gyermekkönyvtárban¹

„... csodálatos lehetőségek rejlenek abban a játék-
térben, amely két, egymáshoz hasonló dolog köl-
csönhatásba lépésekor keletkezik.”

(Winnicott, D.W.: A kulturális élmény helye)²

Ez az írás egy előadás munkaanyagából készült, melyet gyermekkönyvtárosok-
nak tartottam. Ezt azok miatt hangsúlyozom, akik annak idején ott voltak.
Ugyanis utólag jutott eszembe, hogy elfelejtettem megmondani: hogy kerül a
csecsemő világa a könyvtáros asztalára? Az ő kedvükért most ezt nem rejtem el
a szövegben, hanem előre megmondom: identitásformáló hatása van annak, amit
az emberi fejlődésről (személyiségfejlődésről) gondolunk. S ennek kitüntetett
időszaka a csecsemő- és kisgyermekkor, és az anya-gyermek kapcsolat, melynek
nyomai egy életre belénk íródnak. Magam szenvedélyes könyvtárlátogató vagyok,
és ez indított arra, hogy végiggondoljam saját szakterületem, a pszichoterápia
elméleti ismereteire támaszkodva, hogy mi történik a könyvtárban az emberek
között? Előadásomat „aperitif”-nek szántam a konferencia nyitóülésén.

„Írni a szerelemlről s megtalálni azt.” Ez Peter Greneway legújabb filmjének,
a Párnakönyvnek utolsó mondata. A film egy nőről szól, akinek apja kínai, anyja
japán, s akinek egy kislánykori emléke nyomán szenvedélyévé vált az emberi teste,
bőrre való írás. De azt is mondhattam volna, hogy a film a Vágyról szól, hogy
érzéseinket, gondolatainkat közvetlenül adjuk a másiknak, a Másikra írjuk vagy
magunkra írássuk, áthidalni vélve ezzel a nyelv, a beszéd problémáját. A nyelv
kapcsolati problémája ugyanis az, hogy nemcsak összeköti az embereket, hanem
el is választja őket; szoktunk beszélni nyelvi nehézségekről, amikor nem értjük
meg egymást, más esetben viszont azt is mondjuk, hogy szavak nélkül is megért-
jük egymást. Más oldalról pedig: „A nyelv olyan, mint a bőr: szavaimmal a Má-
sikhoz dörgölődzöm. Mintha csak a szavak helyettesítenék az ujjaimat vagy mint-
ha az ujjak szavaim meghosszabításai volnának. Nyelvezetem reszket a vágy-
tól.” – írja Roland Barthes a Beszédtöredékek a szerelemlről c. könyvében³, a
Szöveg öröme, az S/Z stb. szerzője, a francia irodalomtudós.

¹ Az előadás az MKE Gyermekkönyvtáros Szekciójának konferenciáján hangzott el, 1998. november 6-án Szentendrén.

² A tanulmány, amelyben ez az idézet található, és amelyet előadásomban felhasználtam, eredetileg az *International Journal of Psycho-Analysis* 48/3. számában jelent meg 1967-ben. A továbbiakban a Winnicott: *Playing and Reality* kötetben, mely rövidesen magyarul is olvasható lesz.

³ Barthes, R. 1997[1977]: *Beszédtöredékek a szerelemlről*. Atlantisz. Bp.

Azért választottam ezeket a költői idézeteket bevezetésképpen, mert az a szándékom, hogy az interperszonális kapcsolatokból egy olyan mozzanatot ragadjak meg pszichológiai szempontból, ami szabad szemmel ugyan nem látható, mégis alapvető, lényegét érintő, esszenciális. Ez a szubjektumok találkozása, az interszubsztivitás, ami a könyvtárak iránti vonzódás egyik magyarázata lehet.

Pedig Barthes „Az olvasásról” c. esszéjében, amely „A szöveg öröme”⁴ kötetben jelent meg magyarul, azt írja 1975-ben: annak, hogy a franciák fele nem olvas, egyik felelőse a könyvtár intézménye. „A könyvtár elvileg végtelen, bármekkora legyen is ténylegesen, mivel mindig innen és túl is van a keresleten (vagy legalábbis így fogja fel magát): a vágyott könyv többnyire nincs meg, de mindig javasolnak helyette másikat: a könyvtár a vágy pótlékainak helye; az olvasás kalandjával szemben a könyvtár a valós, mivel a Vágy rendjére emlékeztet: mindig túl nagy és túl kicsi, s alapvetően nem illik össze a Vággal; ahhoz, hogy élvezet-höz, kielégüléshez, gyönyörhöz jusson, az alanynak meg kell állítania saját túlár-
radó Imagináriusát (Képzletét); túl kell esnie a maga Ödipuszán – ez az Ödi-
pusz nemcsak négyéves korban vár ránk, de egész életünkben, minden egyes nap, valahányszor vágyakozunk valamire.” (60.l.) A könyvek bősége miatt elveszett-
nek érezhetjük magunkat.

Csak emlékeztetőül: a pszichoanalízis szerint a gyerekek az ödipális korban, 3-tól 6-7 éves korukig olyanra vágnak, amit nem kaphatnak meg úgy és abban a formában, ahogyan ezt elképzelik maguknak. Nevezetesen a lányok az apjuk-
ba szerelmesek, a fiúk az anyjukba. S a személyiségfejlődés fontos állomása en-
nek a konfliktusnak kompromisszumos megoldása: az azonos nemű szülővel
való azonosulás mentén a lemondás az ellenkező nemű szülő kizárólagos bir-
toklásáról – legalábbis a realitásban. Ugyanakkor a Vágy megmaradhat, és meg
is marad; tudásvágygá, új személyekkel való kapcsolatba lépés iránti vágygá,
készséggé vagy kielégíthetetlen sóvárgássá alakul, vagy reménnyé és hasonlók-
ká. Szerencsés esetben a lemondás táján lép az ember iskolába, az intézményes
oktatás rendszerébe, tanul meg írni és olvasni. Könyvekkel már korábban talál-
kozik.

„A Könyvtár olyan tér, amelybe ellátogatunk, de nem lakunk benne.” – foly-
tatja Barthes – „Talán két külön szót kellene használnunk a könyvre: az egyiket
a Könyvtár könyvére, a másikat az *otthoni-könyvre* () az egyiket a „kölcsonzött”
könyvre – amelyhez többnyire bürokratikus vagy hivatalos eljárások útján ju-
tunk –, a másikat az elsajátított, megragadott, magunkhoz kötött könyvre, mint-
ha valami fétisről volna szó; az egyiket egy adósság könyv-tárgyára (vissza kell
adni), a másikat egy közvetlen (nem közvetített) vágy vagy kereslet könyv-tár-
gyára. Az otthoni (nem nyilvános) tér lefoszt a könyvről minden társadalmi, kul-
turális, intézményes *látszást* (). Persze az otthoni-könyv sem valamiféle tiszta
vágy tartozéka: általában egy olyan közvetítésen keresztül jutunk hozzá, amely
nem nevezhető különösképpen tisztának: pénzért; meg kell vennünk, azaz nem
veszünk meg más könyveket, de lévén a világ olyan amilyen, a pénz maga is fel-
szabadító lereagálás – az Intézmény viszont nem az; a *vásárlás* is lehet felszaba-
dító, a *kölcsonzás* azonban nem: ().” (uo. 60.l.)

⁴ Barthes, R. 1996[1973]: *A szöveg öröme*. Osiris Könyvtár. Bp.

Így Barthes. Ő azt mondja: amit kölcsön kapok, az nem az enyém, s ezért nem is elégíthet ki. Vannak, akik szeretnek kölcsönkapni és kölcsönadni, s vannak, akik egyébként is azt gondolják, hogy vehetjük úgy, hogy az égvilágon minden csak kölcsön van. Az emberi kapcsolatokat is kölcsönösségekben képzeljük.

És az emberek szeretnek könyvtárba járni és ott elidőzni. A praktikus okokon kívül vajon miért? Mi van ott, ami olyan nagyon fontos? Vagy olyan nagyon érdekes? Vagy olyan nagyon jó? Tegnap egy fiatal felnőttből álló csoportban egy fiú a könyvekkel kapcsolatos szenvedélyéről beszélt. Megemlítettem, hogy erre az előadásra készülök, s erre egymás szavába vágva meséltek könyvtári élményeiről, egyikük azt mondta a távolba meredve: a könyvtárnak *illata* van.

Interperszonális kapcsolat és fejlesztésük a gyermekkönyvtárban a címe ennek a konferenciának. Az „interperszonális”, a személyközi szigorúan véve a szociálpszichológia szava. Olyan megközelítés, ahol van két vagy több ember, személy, akik kommunikálnak, verbális és nem-verbális üzeneteket váltanak, cserélnek egymással, és ez interakciókban zajlik. Az interperszonális megközelítés elsősorban a viselkedésre vonatkozik. Ha megfigyelőként bemegyünk egy könyvtárba, és ott elegendő ideig tartózkodunk, akkor az interakciókat látjuk.

Azt gondolom, hogy ezek lebonyolításában minden könyvtáros gyakorlott. A könyvtárban való viselkedésnek szabályai vannak, melyekbe beavatódnak az olvasók, s attól fogva rendszerint ehhez tartják magukat. Az eljárás módok rutinszerű ismerete biztonságos és megnyugtató, látszólag mindössze ennyi kell ahhoz, hogy mindenki megelégedésére működjön a rendszer. Az Internet is így működik. Mégis, más a légköre. A világhálón működő interperszonális kapcsolatok egy másik előadás témája lehet majd.

Az interperszonális kapcsolatokban mindig van valami magától értetődő, amit a szociálpszichológusok úgy intéznek el, hogy azt mondják: egy adott interakcióban a személyek teljes élettörténetükkel vesznek részt, ezt kommunikálják viselkedési stílusukkal, témáikkal, szóhasználatukkal; mely persze annak a kultúrának is a története, amelyben az élettörténet formálódott. És azt is tudjuk, hogy az élettörténet adott helyzetben való kifejezése, a narratívum, egy olvasat a sok közül egy emberen belül is, hát még mások szemével nézve, látva, különböző helyzetekben. A könyv a szerző és az olvasó egy-egy olvasata.

Mi történik a könyvtárban az emberek között? Ha ezt személyek között vizsgáljuk, nem jutunk messze, a viselkedés szabályozott, tárgyyszerű, a beszéd terjedelmében és erejében korlátozott, a mosolyok – legyenek azok bármily kedvesek – konvencionálisak. Mégis tudjuk, mert átéljük, hogy valami nagyon fontos, bár szabad szemmel nem látható, zajlik ember és ember *között* a könyvek kölcsönzése folyamatában, a könyvtár valóságos terében, és abban a különös, nehezen meghatározható, úgynevezett átmeneti térben, amely akkor keletkezik, amikor valahol szubjektumok találkoznak. A „között”-ről, a köztes területről fogok beszélni, amelyben a *szubjektumok* találkoznak. Ehhez gondolatilag is ki kell egészítenünk a kapcsolati mezőt, és bele kell értenünk ebbe magukat a könyveket is mint olyan tárgyakat, melyek a szubjektivitás konkrét és nyitott nyomai. Azt akarom mondani, hogy az a különös élmény, amelyben a könyvtárban az olvasó és a könyvtáros részesül, a könyvvel, az általuk küldött üzenetekkel, a könyvek rendezett sokaságával lehet kapcsolatos.

Tehát túllépve a látható fizikai valóságon és a könyvtár társadalom által delegált, praktikus célján és feladatán, azt találjuk, hogy a könyvtárban *szubjektumok* találkoznak, s a kapcsolatot, mely a három fél között szövődik, *interszjektív*-nek nevezhetjük. Ha valaki megkérdezi tőlem, hogy mi az az interszjektivitás, akkor azt szoktam mondani: az interszjektivitás az, amikor a kislányok seggre esik, és az anyja azt mondja: Hoppá!⁵ Egy ilyen pillanatban az történik, hogy a kislányok a testében, a mozgásban érez valamit (kísérletek igazolták, hogy már a nagyon fiatal csecsemő is „tudja”, mi az, hogy „fönről le”), és akkor az anyja ad egy hangot, aminek dallama érezkedő. Amit a baba saját testében érez (a gyors érezkedést), azt másodperccel később „visszahallja” kívülről, az anyja hangjában. Azt éli át, hogy a másik is részesült az ő érzéséből, és azt, hogy az élmények megoszthatóak. A hangutánzó szavak ereje, a hasonlatok és metaforák és mindenféle érzékletes nyelvi fordulat hasonló mechanizmusok révén lesz hatásos.

Az interszjektivitás fogalma arra történésre vonatkozik, amikor alanyok *megosztanak* valamilyen *élményt* egymással. Ebben a történésben csak alanyok vannak.⁶ Világos, hogy az élményem és ennek megosztása nem ugyanaz, a megosztás *élményközösséget* teremt, ami egy olyan jó minőségű kapcsolat tapasztalata, amelyben az élmények megoszthatók a másikkal. Ez emberi és emberközi kihívást jelent, képes vagyok-e megértetni magamat a racionális szinten innen és túl, az érzéseimet, hangulataimat élményeimet éreztetni tudom-e a másikkal. Sőt a racionalitáson belül, bonyolult problémák közlésekor a mindenki által ismert élményekre hivatkozunk. Valakinek, aki még soha nem látott csigalépcsőt, pusztán szavakkal lehetetlen úgy elmagyarázni, hogy képe legyen róla (hacsak nem rajzol közben, de ahhoz is szakértelem kell). Magyarozatunkba egészen biztosan bele fog tartozni egy spirális mozdulat, amitől viszont a másik azonnal képet alkot.

Az interszjektivitás kutatása az emberi kapcsolatokban rejlő részletekre vonatkozik, olyasmire, ami bár látszik, mégse látjuk; legalábbis nem figyelünk rá külön, tudatosan, amit akkor érhetünk tetten, amikor nincs jelen, amikor hiányzik. Nézzük meg az emberi kapcsolatoknak ezt a hallatlanul izgalmas területét.

Donald Winnicott híres brit gyermekorvos és pszichoanalitikus az 50-es évek vége felé kezdett ezzel foglalkozni. Játék és realitás c. könyvében⁷, mely rövidesen magyarul is olvasható lesz, azt írja, hogy „időnk legnagyobb részét (átvitt értelemben persze) nem a külvilágban, de mégcsak nem is a belvilágban () töltjük”, hanem egy köztes, átmeneti, tranzicionális térben. Mert mi történik velünk, amikor egy Beethoven szimfóniát hallgatunk, teniszezünk, vagy a Varázshegyet olvassuk? Vagy mi történik Önökkel most, amikor hallgatnak engem; vagy velem, amikor beszélek itt? És hol vagyunk most? Természetesen most egy pilla-

⁵ Gergely, Gy. (1996): „Hoppá!”, avagy az eszmélkedés lélektana: a szociális tükrözés szerepe az öntudat és az önkontroll alakulásában. *Pszichológia*. 4. 361–382.

⁶ *Az interszjektivitás irodalma az utóbbi évtizedben hatalmasra duzzadt. Ehhez az előadáshoz – közvelemenül – Marianne Borstad 1992-ben svédül publikált tanulmányát használtam, ami magyarul a Pszichoterápia c. folyóirat VII. évf. 5., 1998. szeptemberi számában olvasható (349–362): „Interszjektivitás a dialektikus kapcsolatelmélet tükrében” címmel.*

⁷ Winnicott, D.W. 1988[1971]: *Playing and Reality*. Penguin Books.

natra mindnyájan azonosítottuk, hogy Szentendrén, ebben a színház-teremben, de ha visszagondolnak az előző pillanatokra, és egy kicsit is sikerült felkeltenem az érdeklődésüket, akkor – ismerjék el – az előbb máshol is voltunk. Bár én beszélek és Önök hallgatnak, ha a Varázshegy olvasására hivatkozom, akkor itt és most élményközösség jöhet létre köztünk. A kulturális élmény, melyben külön-külön, de ugyanazzal a könyvvel részesültünk – nyilván más-más érzéseket átélve – egy pillanatra megosztható volt egy olyan térben, ami sem nem az Önöké, sem nem az enyém, de még csak nem is a Művelődési Házé. Hanem valami közös és köztes térben, amit a régen különbözőképpen átélt, de ebben a helyzetben egy pillanatra közössé vált élmény hozott létre.

Ez a harmadik tér (az átmeneti, tranzicionális, köztes tér) amely a külső, fizikai és a belső lélektani tér között helyezkedik el, végtelen változatosságnak ad helyet. A külvilágban a realitás feltételei súlyosan adottak, a belső világ viszonyosságai szintén jelentősen korlátozzák az embert. A lehetőségek terét viszont mi hozzuk létre tapasztalatainkból, élményeinkből, abban a környezetben, amely a rendelkezésünkre áll. Ebben a térben születik meg a játék, a kreativitás és a kulturális élmény. Ez az átmeneti tér akkor keletkezik először az ember életében, amikor a csecsemő felismeri valahogyan, hogy az „anya nem a saját szubjektív világához tartozik, hanem a külvilág része”. Eddig az anya teljes mértékben alkalmazkodott hozzá, ettől fogva fokozatosan teret enged a gyermek tapasztalatszerzési törekvéseinek. De ezenközben szemmel tartja, hallótávolságban van, segít, ha kell (de lehetőleg csak akkor) és csak annyit, amennyi ahhoz kell, hogy a csecsemő és később a kisgyerek maga tehesse azt, amit már tud. A csecsemő anyja támogató, szeretetteljes, kreatív jelenlétében fedezi fel fokozatosan saját magát és a környezetét. A bizalom érzésének megalapozódása történik ilyenkor. A bizalom csírái az anya-gyerek kapcsolatban, az érzések megoszthatóságának tapasztalatában keletkeznek. S a bizalom azért fontos, mert a fizikailag nem azonosítható tér tartalmaz egy paradoxont, amit előadásom elején már érintettem a nyelv kapcsán, hogy ti. a nyelv, a beszéd összeköt és elválaszt egyszerre. Ha ugyanis a gyerek megtanul beszélni, kénytelen lesz lemondani arról, hogy a felnőttek kitalálják, mire vágyik, hiszen elvárható, hogy képes legyen elmondani. Bízni kell a megérthetőségben és az élmények megosztásának lehetőségében. A kapcsolat – a különválás ellenére – anya és gyermeke között mégis megmarad, kezdeti egységük emléke beleíródik a gyermek sorsába.

Tudományos szempontból spekulációnak tűnhet mindez, noha evidensnek érezzük. Éppen ez az evidencia csinált kedvet a kísérleti pszichológusoknak, hogy igazolásokat keressenek.⁸

Kezdjük megint előlről, vegyük a csecsemőt, akiről annak idején még én is azt tanultam, hogy születése után hetekig nem lát, kizárólag idegrendszerileg meghatározott reflexekre képes (fogó, szopó, stb.), próba-szerencse típusú tanulás során kezdi lassan azonosítani környezete jelenségeit, saját magáról semmilyen tudása, élménye nincs, anyját nagyon sokáig kizárólag saját részének tekinti és így tovább. A csecsemőről való elképzelések kialakításának egyik legnagyobb

⁸ *A vázlatosan ismertetett kísérletek Stern, D. (1985): The Interpersonal World of the Infant c. korszakalkotó munkájában jelentek meg.*

akadálya a belemagyarázás, a tulajdonítás, a felnőttek saját magukból való kiindulása és a megfelelő nyelv hiánya, amelyen erről a korai időszakról lehetne beszélni.

A kísérleti fejlődéslélektani kutatások eredményei alapján ma már biztosak lehetünk benne, hogy a csecsemő eleve sokkal többet tud, mint amit feltételezünk róla. Tudás születik vele, amelynek funkciója a fizikai és társas világ *strukturájához* való alkalmazkodás. Ízelítőül néhány kísérlet. Kimutatták, hogy ha az anya terhessége alatt rendszeresen elmond egy mesét, mindig ugyanúgy, akkor az újszülött „ráismer” a jelenségre a ritmus és a hangsúlyminta alapján. Természetesen nem az ismerős neki amit mondanak, hanem az, ahogyan mondják.

Egy másik kísérletben a három hetes baba elé két különböző cumit raktak. Az egyiket már korábban bekötött szemmel szopta. A baba megnézte (összehasonlította) az elé rakott cumikat és aztán azt nézte hosszabban, amelyiket előzőleg szopta. Ez azt jelenti, hogy látás útján fölismerte a tapintás útján már megismert tárgyat. A két érzékletet össze tudta kapcsolni.

Az egyik legérdekesebb kísérlet ebben a témakörben az volt, amikor egy négy hónapos szíami ikerpárt vizsgáltak meg abból a szempontból, hogy megtudják: vajon a kicsiknek van-e valamilyen benyomásuk arról, hogy hol húzódnak a testhatáraik? Az ikrek szopták a saját ujjukat és a párjuk ujját is. A kérdés az volt: megállapítható-e különbség a kettő között? Kiderült, hogy mindkét iker „tudta”, hogy az ember saját szája, mely egy ujjat szop, és a saját ujj, melyet szopnak, nem alkot egy összefüggő Én-t.

Ez a kísérlet arra utal, hogy valószínűleg a pár hónapos baba számára is érzékelhetőek a saját testhatárai. Winnicott is azt hangsúlyozza, hogy anya és csecsemője közti kapcsolat kezdetektől fogva közös élmény, s ami köztük alakul, az szubjektumok találkozására már akkor is, amikor a csecsemő még nem tudja, hogy ő egy szubjektum. (Persze az anyjáról sem tudja.) A kapcsolat alakulása közös élmény, a csecsemő mindazt, amit átél, átéli az anya kifejezéseiben is, és látja, hallja, érzi a bőrén, a tartásán, a szagán; megtapasztalja, hogy érzései ismerősek a világ számára, tehát megoszthatóak. Ez az eredeti tapasztalat vezet el odáig, amit kulturális élménynek nevezünk. „A felnőtt kifinomult élet- és szépérzéke, valamint alkotó találékonysága ugyanazt a jelenséget rejti, mint a csecsemő mozdulata, amellyel karját anyja arca felé nyújtja, felfedezi ajkának részleteit, miközben tekintetét kutatja. Ez a gesztus éppoly kreatív, és ugyanúgy kifejezi a szépnek a szeretetét, mint a felnőtt kultúra-élvezete.” – írja Winnicott. A tradíciók, hagyományok, mítoszok, mesék, történetek létezése – történelmi szempontból bizonyíték az emberi élmények átadhatóságára, folyamatosságára, megoszthatóságára.

Létünk igazi természetére irányuló témák ezek ugyanúgy, mint ahogy minden egyes könyvet ezért írtak és ezért olvasnak. A könyvtár pedig konkrét teret nyit ezeknek a szándékoknak, rendelkezésre áll, segít eligazodni, kölcsönad, vigyáz a könyvekre, karbantartja azokat, újakat szerez be, pótol, gondoz, akár *egy anya*. Sokkal többet jelent ez, mint praktikus technikát írott anyagok birtokbavételéhez. A nem-fizikai tér, ami az olvasó, a könyvtáros és a könyvek között van a könyvtárban, nem más, mint az interszubjektivitás tere, egy ún. átmeneti, tranzicionális tér, ahol a szubjektumok sajátos módon találkozhatnak. (Gondoljunk csak a repülőtéren a tranzitra: melyik ország felségterülete? Egyiké sem meg az ösz-

szesé sem, mindig azoké az embereké éppen, akik akkor és ott tartózkodnak.) A könyvtárban közös tere van az írott, könyvformájú szubjektumoknak, az olvasónak, aki többé-kevésbé meghatározott szubjektumokkal való találkozásra vágyik és számít, valamint a könyvtárosnak, aki közvetít, megmutatja és biztosítja az utat, fenntartja a találkozás lehetőségének reményét.

„Írni a szerelemről, s megtalálni azt.” Az írás és az olvasás helyére utalhat az előadás elején említett film utolsó mondata. Arra gondolok, hogy az írás, az olvasás és a könyv az élet, a lét értelméhez úgy visz közelebb, hogy időről időre eltávolít magától. A könyvtárak és a könyvtárosok pedig évszázadok óta őrzik gondozzák, gyarapítják az írott, olvasható kincseket, a könyveket, folyóiratokat újságokat, folyamatosan rendelkezésre állnak, biztosítják, hogy legyen mihez, hova visszatérni, újra keresni és újra megtalálni...

Kökény Vera

Gyermekkönyvtári konfliktushelyzetek és kezelésük

*„Nézd a gyerekek arcát. Ott! A porban!
Mennyi öröktől fogva ismeri ismeretlen!”
Illyés Gyula*

Amikor erre az előadásra készültem, s próbáltam áttekinteni mindazt, amit gyakorló könyvtárosként, gyermekkönyvtárosként az évek során tapasztaltam, s felelevenítettem a tanultakat és a szakirodalomban olvasottakat, úgy éreztem, hogy dantei módon „Az emberélet útjának felén egy nagy, sötétlő erdőbe jutottam”. Nem mondanám, hogy az igaz utat megteleltem, de mindez arra készítetett, hogy a magam szubjektív módján elgondolkozzam arról gyermekkönyvtárosként s tanult szakmám szerint pedagógusként is, mi az, ami mindebből a gyermekkönyvtárban használható, vagy csak ez használható, s rájövök, mi az, amit már eddig is, természetes módon ezen elvek alapján tettünk. A téma, a gyermekkönyvtári konfliktushelyzetek, kikerülhetetlenül érintkezik a pedagógia, a gyermeklélektan, a gyermekjog és védelem, a szociológia, a könyvtár szociális funkciója kérdéseivel is. Mindezek áttekintésére, a különböző módszereknek akár csak a felvázolására idő híján nincs mód.

Ezért mindaz, amit elmondok nektek, inkább hangos gondolkodás. Néhány művet csupán az utalás szintjén szükségesnek tartok megemlíteni, mert munkánk során ezek forgatása, újraolvasása elkerülhetetlen. Ilyenek: Karácsony Sándor munkái, Mérei-Binét: Gyermeklélektan, Eliot Aronson: A társas lény c. munkája, Bruno Bettelheim: A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek c. műve, Eric Berne: Az emberi játszmák, Erich Fromm: A szeretet művészete, Thomas Gordon: P.E.T. és T.E.T. könyve, A könyvtár szociális funkciója c. tanulmánygyűjtemény, Nagy Attila, Popper Péter, Vekerdy Tamás, Ranschburg Jenő írásai – és nyilván még lehetne folytatni a sort.

Úgy gondolom, hogy talán nem haszontalan – még ha evidenciákról lesz is szó –, ha a szűken vett témát egy nagyobb körből kiindulva közelítem meg. Kiindulási pontom természetes módon a gyermekkönyvtár mint színtér, a gyermekkönyvtáros és a gyermek, akik ebben a közegben kerülnek kapcsolatba s olykor vélt vagy valóságos konfliktushelyzetekbe.

Ha visszagondolunk Karácsony Sándor pedagógiai elveire, akkor világossá válik, hogy ez az a hely, mely a közösségi élet, az indirekt módon történő nevelés színtere, lehetőség a művelődésre, a kapcsolatteremtésre, s mindez szabad elhatározásból történő, nem pedig muszáj-tevékenység. A gyermekkönyvtárban, melynek légköre oldott, feszültségektől mentes, a gyerek is feloldódik, mert ide szabadon, a „muszáj” görce nélkül jön és jöhet be, és itt csak úgy „ellehet”. Viselkedése felszabadult, s az oldott légkörben mégis magától értetődően fegyelmezett.

A könyvtár működésének alapja – persze az összes tárgyi feltétel mellett – a jó nevelő, esetünkben a jó gyermekkönyvtáros, akiben egyesül a pedagógiai érosz, a kultúra birtoklása, aki az alapokról kezdve képes felkelteni annak az igényét, hogy érdemes műveltnek lenni, aki nem termeltet, hanem kulturális többlete által hat. Azaz: szereti a hivatását, szereti a gyerekeket, alaposan képzett. Másként el sem képzelhető az a tevékenység, ami a gyermekkönyvtárban történik, s tapasztalataim szerint a legtöbb esetben nincs is ez másként. Tehát ahhoz, hogy a rendszer működjön, a legmegfelelőbb embert kell megbízni a terület illetékességével.

Fontos, hogy legdominánsabb személyiségjegyei a közvetlenség, személyesség, segítőkészség, megértés, elfogadás, kommunikációs készség, türelem, szeretet legyenek. Hiszen a könyvtárosság lényege szerint, s itt hadd hívjam segítségül Nagy Attilát: „segítő jellegű szolgálat, kapcsolat, mely csak akkor lehet igazán hatékony, ha a technikai hozzáértés, a könyvtári eszközök alkalmazni tudása a lélektani tudnivalókkal, a személyek közötti kapcsolatok szabályszerűségének ismeretével és gyakorlati alkalmazási készségével párosul”.

A könyvtárosság, szűkebben és tárgyunknál maradv a gyermekkönyvtárosság nevelő tevékenység is, de – és itt erre helyezném a hangsúlyt – nem manipuláció. Nem arra irányul, hogy mindenáron megváltoztassam, irányítsam, átalakítsam a gyereket, sokkal inkább arra, hogy teljes személyiséggel kész legyek segíteni. Hogy minden helyzetben bizalommal, megértéssel és szeretettel közeledjek hozzá, hogy higgyek benne. Erich Fromm írja A szeretet művészetében: „A nevelés ellentéte a manipuláció, amely a lehetőségek kifejlődésébe vetett hit hiányán alapul, és azon a meggyőződésen, hogy a gyerekből csak akkor lesz valamire való ember, ha a felnőttek beletáplálják, hogy mi a kívánatos, és elnyomják benne, ami szerintük nem az. A robotban nem kell hinni, hiszen nincs benne élet.” A gyermek viszont érző, értő ember, egyéniség, akit nem csupán olvasónak, hanem gondjaival, kudarcaival együtt személyiségnek kell tekintenünk. Ezért mindig legyen időnk és szívünk arra, hogy a könyvtárszakmai kérdéseken túl a hozzánk forduló gyereket mindenben segítsük.

A személyiségfejlődésnek abban a szakaszában, amelyben a gyerekek amúgy is beilleszkedési gondokkal küzdenek, létfontosságú, hogy a játszótér, a sportpálya, az iskolaudvar játékos világán kívül is legyen olyan hely, ahol leküzdhetők a kapcsolatteremtés problémái, ahol megnyílhatnak, ahol kinyújtott kezük segítő kézre talál.

Mik azok a fogalmak tehát, amelyek számomra vezérszavaknak számítanak? Néhányat már a gyermekkönyvtáros személyiségjegyeinél említettem, de ezen túl még ide kívánkozik az empátia, az autonómia, a szolgálat, a jó nevelő, a demokrácia.

Természetesen ez nem azt jelenti, hogy ha mindezek működnek a gyermekkönyvtárban, a gyermekkönyvtáros és a gyermek kapcsolatában, akkor nem léteznek konfliktusok. Ez legalább olyan téves elképzelés mint az, hogy a gyereket mindenáron meg kell óvnunk a fájdalom, a szomorúság, a félelem érzésétől. (Gondoljunk pl. a Grimm mesék ellenzőire.)

Konfliktusok tehát mindezek ellenére léteznek. Csak talán az említett személyiségjegyek s az ismeretek birtokában és alkalmazásával jobban és könnyebben tudjuk kezelni őket. Ugyanakkor a valódi konfliktusoknak megvan a maguk haszna is, ha jól kezeljük azokat, tisztázáshoz vezetnek, s mindkét fél ismeretben és erőben gazdagodva kerül ki a mégoly nehéz helyzetből is.

S ezzel el is érkeztünk az alapkérdéshez, két ellentétes akarat, szándék, igény vagy érdek ütközéséhez, azaz a konfliktushelyzethez. Én inkább pedagógiai helyzetnek nevezném, mikor az olvasó gyermek meglepő, váratlan vagy éppenséggel csak nekünk nem tetsző megnyilvánulásaira kell választ, megoldást találnunk. Amikor mi válunk problémagazdává, azaz a kérdéses vagy az adott viselkedés, jelenség minket zavar.

Ha nem a konkrét eseteket vizsgáljuk, azt gondolom, hogy nagy általánosságban a következő jelenségekkel minden gyermekkönyvtáros találkozik saját könyvtárában. Hozzá kell tennem, hogy ezek a jelenségek korábban is léteztek, az utóbbi években váltak sokkal gyakoribbá a társadalmi változások következtében. Megjelenésük vagy gyakoribbá válásuk bizonyos vonatkozásban a könyvtár szociális funkciójához kapcsolódik.

Ilyen általánosan előforduló jelenségnek gondolom a gyermekkönyvtárban mind nagyobb számban megjelenő olyan gyerekeket, akik otthoni körülményeik miatt csak itt, a könyvtárban tudnak tanulni. Ilyenek a gyermekkönyvtárban tanuló, bandázó csellengők, akik zavarják vagy zavarhatják hangoskodásukkal, viselkedésükkel, esetleg agressziójukkal is a többi könyvtárhasználót. A csellengő, ám itt menedéket találó hangoskodók, akiknek magatartása a konfliktusforrás, a könyvtáros toleranciájától függően fogadtathatók el a többi olvasóval, s az okok értő felkutatásával, kiderítésével enyhíthetők a feszültségek.

További ilyen általánosítható jelenség a kulcsos gyerekek jelenléte a könyvtárban, akiket szüleik afféle napközi otthont helyettesítő megoldásként küldenek a könyvtárba. Valljuk be, sok gyermekkönyvtáros ellenzi a „gyermekmegőrző” funkció vállalását, mondván: fegyelmezetlenek, rendetlenek stb. A kérdésnek persze itt sem az elutasítás a megoldása, sokkal inkább pl. megfelelő programok szervezése. Azt gondolom, könnyen belátható, hogy ez végül is alkalom, hogy beteljesítsük azt, amiért vagyunk: olvasásra, könyvszeretetre nevelni, s a könyvekkel segíteni.

Ebbe a sorba tartozik a „cigánygyerekek a könyvtárban” kérdés is. Tudjuk, mert tény, hogy a cigányság helyzete mára szinte teljesen kilátástalanná vált, hiszen ők váltak az ország gazdasági krízishelyzetének fő áldozataivá. A kivételekről itt nem akarok beszélni. Az is tény, hogy szinte minden, a könyvtárban előforduló cigánygyerek szociális segítségre szorul. És az is igaz, hogy – bevallja vagy

sem – a legtöbb ember – s ez alól a gyermekkönyvtárosok egy része sem kivétel – előítélettel tekint a cigányokra. S merjük kimondani az általánosító, sokszor hallható véleményeket: lopnak, agresszívak, nem tudnak viselkedni, hangosak, ápolatlanok stb. S hogy mit kezdhet gyermekkönyvtáros ezekkel a problémákkal és mit tehet? Mivel jó pedagógus is kell, hogy legyen: meggyőződésem szerint sokat. Ha szívvel, szeretettel, empátiával és főleg őszinteséggel fordulunk ezekhez a gyerekekhez, ha elfogadjuk a másságukat, ha megpróbáljuk megismerni őket, akkor mindig egy kicsivel többet. Gondoljunk csak Kangára és Zsebibabára a Micimackóban. A kanál orvosságra, amit Kanga ad Malackának, s közben azt mondja: „nagyon finom, ha már megszoktuk”. A megismerés tehát a negatív érzelmeket pozitívvá alakítja, az ellenérzést elfogadássá. Ez ugyanaz a folyamat, mint ami A kis hercegen a megszelídítés, amit a róka így magyaráz el: „azt jelenti, hogy kapcsolatba kerülsz másokkal”.

Tudom tapasztalatból is, hogy ez nem mindig ilyen egyszerű, és talán sokszor nem is találjuk a sikeres megoldást, de ha nem utasítjuk el eleve a másságot, esetünkben a csellengőket, a kulcsos gyerekeket, a hangoskodókat, a cigányt, akkor azt tesszük, ami dolgunk ebben a világban, s amire hivatásunk is kötelez. Ide kívánczik még néhány gondolat az empátiáról, hiszen a konfliktus vagy a pedagógiai helyzetek kezelése az empátia alkalmazásának fontos területe.

Buda Béla így ír erről az Empátia ... a beleélés lélektana c. munkájában: „A jó nevelő az interakciós folyamatban azonosulási mintát nyújthat és ... erős érzelmi kapcsolatot alakíthat ki, amelyekben ő a szabályozó fél, s ezekben viszonylag kis energiával komoly eredményeket érhet el. Ahhoz azonban, hogy azonosulási minta legyen, mernie kell önmagát adni ... Ezen túl hitelesnek is kell lennie. Ez pedig olyan tulajdonság, melyet lehet ugyan fejleszteni, de elsősorban a személyiség sajátossága.” Az empátia azért nagyon fontos a gyermekkönyvtárosi munkában, mert megkönnyíti a gyerekek viselkedésének szabályozását, a gyermeki személyiség problémáihoz való helyes viszonyulást.

Most pedig álljon itt néhány konkrét példa a gyerekkönyvtári konfliktushelyzetekre saját és a területünkön működő gyermekkönyvtárak gyakorlatából. Persze ezek között is van valódi és vélt; azaz mondhatnám úgy is, teljesen szubjektív, kinek mi a konfliktushelyzet. A konkrét esetek egy része tehát nem biztos, hogy valódi probléma, s van közöttük olyan is, mikor nem a gyerek a konfliktus oka, forrása, amikor Illyés Gyulát idézve:

„Csak néz rád
Könnye nagyítóüvegén át.
Te vagy az ok,
A mindenható, a rajtakapott.”

Teljesen a személyiségtől függ, hogy adott helyzetben hogyan cselekszik, mennyire elfogadó és megértő, hogy közléssorompókat állít-e vagy képes valódi megbeszélőtárrá válni, azaz saját szellemi fölényét tagadva terápiás hatást elérni, hogy birtokában van-e azoknak az ismereteknek és képességeknek, melyek a probléma megoldását és elsősorban a gyereket segítik vagy csupán a luciferi mondatok munkálkodnak benne a prágai színből:

„Nem Messiás-é minden újszülött?
Fénylő csillag, mely feltűnt a családnak,
S csak későbbben fejlik a szokott pimasszá!”-

Nem hozok példákat arra – pedig ilyen is akad bőven –, amikor a konfliktus-helyzet a pedagógus és a gyermekkönyvtáros vagy könyvtáros és könyvtáros között alakul ki, mert erről e helyütt még lesz szó a holnapi napon.

Lássuk tehát a konkrét eseteket.

1) Könnyen kezelhető esetek

A rágógumi

Könyvtárunkban nem tettünk ki tiltó táblákat sem a fagyalt-, sem a szendvicsevésre, a gyerekek mégis természetes módon tudták, hogy ezekkel nem jönnek be a könyvtárba. Egy kisgyerek viszont rendszeresen rágógumival állított be. Bevallom, én ki nem állhatom a rágógumizást, különösen ha közben így beszélnek velem. S ez a kisgyerek egyébként jó beszélgetőpartnerem volt. Nyilván van, akit ez nem zavar, engem azonban nagyon. Sem megbántani, sem kioktatni nem akartam. Végül a Gordon-módszer segített ki. Elküldtem a megfelelő „én-üzenetet”, azaz egész egyszerűen megmondtam, hogy én nem tudom így élvezni a beszélgetést, s elveszi a kedvem. A rágógumizás megszűnt.

A görkorcsoolyás

Egy kislány görkorcsoolyával jött be a könyvtárba, ahová ráadásul sok lépcsőn kellett feljönni. Zengett a ház tőle, s a padlónak sem tett jót, s nem kimondottan a könyvtárba való közlekedési eszköz. Itt is a Gordon-módszer, az „értő figyelem” s az „én-üzenetek” váltogatásával oldódott meg a probléma. Kiderült hogy a görkorcsoolyát nemrég kapta, s nagyon szerette volna megmutatni mindenhol, ahová szívesen járt.

Hétfégi kölcsönzés, avagy szentírás-e a könyvtári szabályzat?

Sok más könyvtár gyakorlatához hasonlóan – az ismert szerzési problémák miatt – a kézikönyvtári könyveket hétfégre kikölcsönözzük. Hétfőn nyitásra viszont a könyvtárban kell lennie a könyvnek. A vidékről bejáró gyerekek számára ez megoldhatatlan. Itt több érdeke is ütközött. A kölcsönző gyerekeké, a könyvtári szabályokat betartani akaró könyvtárosé s az esetleg hétfőn délelőtt ugyanazt a kézikönyvet keresőé. Végül is a szabályt szegtük meg a gyerek javára, vállalva annak kockázatát, hogy valaki keresni fogja a könyvet. De erre az esetre is kínálkozott lehetséges megoldás: az egyik kolléga elmegy az iskolába, és elhozza onnan.

A rendszeres késő

Egy gyerek olyan könyvet akart elvinni, amelyet egy iskolák közötti vetélkedő miatt többen kerestek, s csak egy napra adtuk ki mindenkinek. Ez a gyerek korábban mindig késve hozta vissza a könyveit. Nagy dilemma volt, hogy mit tegyünk. A fiú ott állt, kezében a könyvvel. Úgy gondoltam, megkockáztatom. Megbeszéltem vele, hogy mi a helyzet, s tudára adtam, többször megerősítve, hogy megbízom benne. S nem csalódtam vagy csak szerencsém volt.

A könyvevő

A könyvtárat nagyon gyakran látogató anyuka kicsi gyerekének vitte a könyveket hetente egyszer vagy még gyakrabban. Elfogadta ajánlásainkat, s már előre örültünk, hogy vélhetően milyen hűséges olvasója lesz majd ez a kisgyerek könyvtárunknak, ha nagyobbacska lesz. A kicsi óvodás lett, s történt egy alkalommal,

ALBRECHT ALTDORFER, 1507
Szent Jeromos vezeklése

hogy a könyvek egérrágta formában kerültek vissza. Jól megtermett egér lehetett, mert néha a könyv jó része elfogyott. Ez többször megismétlődött. Érdeklődünk, mi is történt valójában. Kiderült, a gyerek eszi a könyveket, de nem átvitt, hanem valóságos értelemben. Udvariasan megoldási javaslatokat tettünk, hogy tán csak együtt nézegessék azokat vagy kösse vastag papírba az anyuka a könyvevést megelőzendő, de nem változott semmi. Egy darabig az édesanya kifizette a megevett könyveket, láthatóan nagyon rosszul érezte magát, végül úgy döntött, amíg a gyerek könyvre éhes, inkább nem kölcsönöz neki.

Van otthon is elég könyvünk

A gyerek nagyon jó és rendszeres olvasónk volt. Sok örömünk telt benne. Ráadásul iskolai, közös könyvtárlátogatás után iratkozott be és maradt meg olvasónak. Egy alkalommal hosszú ideig nem hozta vissza a könyveket. Ő is megkapta az első felszólítást, amely, mint tudjuk, csak kedves kérés „Kedves ...! Bizonyára elfeledkeztél róla ...” Ezután a szülő is megjelent a könyvtárban a gyerekkel együtt, s közölte, kiírta a gyereket a könyvtárból, van otthon is elég könyvük. Itt is az értő figyelem, a nyugodt, türelmes viselkedés, a beszélgetésre invitálás, a valódi probléma megismerésére való törekvés vezetett eredményre. Kiderült, feldühítette, hogy a gyerek felszólítást kapott, de végül hajlandó volt körülnézni a könyvtárban, s miután meggyőződött róla, hogy itt tán mégis több könyv van, mint otthon, elállt szándékától. Persze a gyerek kívánsága is döntő volt a kérdés megoldásában. Hasonló esetben jártunk rosszabbul is.

Értelmi fogyatékos cigánygyerek a könyvtárban

A fiú még igen kicsi volt. Soha nem felejttem el, ahogy tetőtől talpig koszosan, körülbelül méreténél 3 számmal nagyobb férficipőben becsoszogott a könyvtárba. Lehetett akkor 6-7 éves. A kollégák nem fogadták kitörő örömmel, mert bizony elég rossz szag is lengte körül. Nagyon szeretett volna azonban könyvet nézegetni. Beszélgetni kezdtünk, s megtudtam, hogy otthoni munkája a lócsutakolás, a nagyapjának segít ebben rendszeresen. Ettől a szag, no meg a mosdatlanságtól. Az is hamar kiderült, hogy értelmi fogyatékos. Hagyta, hogy megmosdassam, s aztán boldogan nézegette a könyveket velem. A mosdatás és a könyv-nézegetés a későbbiek során rendszeressé vált. Ma már felnőtt férfi, ismert alakja a győri utcáknak. Teljesen ártalmatlan, többeket megkiabál és rikogat ugyan, de nem bánt senkit. A boltokba gyakran bejár, beszélgetnek vele. Engem már nem ismer meg.

A nagyfiú

Mielőtt az első kisiskolás csoportot – 5. osztály – fogadtuk volna a könyvtárban, a szakmáját és a gyerekeket nagyon szerető, ízig-vérig győgyepedagógus tanárnő elmondta, hogy van az osztályban egy 16 éves cigánygyerek, aki miatt – merthogy alkalmasint még a tanárnak is nekimegy – lehet, hogy először és utoljára jönnek el hozzánk. Nos, nem így lett. Szinte a könyvtárból ballagott el ez a kisegítő, főleg cigánygyerekekből álló osztály. Négy évig sok örömteli órát töltöttünk együtt. Az utolsó évben már azt kérték, hogy minden magyaróra nálunk legyen. A nagyfiú – aki testileg is elég erős volt – az első alkalommal valóban kitett magáért, hangoskodott, nem figyelt, röhögött mindenben, jött-ment, mígnem megkértem, hogy segítsen nekem. Őt választottam magam mellé segítőül, aki a kézikönyveket előkészíti, a megfelelő oldalon kinyitja, alkalmanként ő olvassa fel a címszavakat, s óra végén segít elrakodni. Ez először nagyon meglepte, majd láthatóan büszkeséggel töltötte el. Nem is volt vele később semmi baj.

2) Nehéz ügyek

Lopás I.

A könyvtáros tízóraija a polcon. Tisztán öltözött, ám láthatóan szegény gyerek. Távoztával a tízórai eltűnt. Változó a reakálás. A lopás bűn. Legközelebb már mást is el fog lopni, stb. Pedig csak éhes volt, mint Sinka István Krumplievő gyerekei:

„Négy kis gyerek – kerek a lábos –
főtt krumplit esznek nagy mohón,
fölöttük sírón kék légy szálldos
s meg-megpihen a pörge són.
Esznek komolyan, nem nevetnek,
kis pofák egy napra valót
kaptak, mit egyszerre bevesznek –
hajuk le a szemükbe lóg.”

Az ilyen gyerek büszke, önérzetes, nem fogad el akármilyen segítséget. És mégis, segíteni kell!

Lopás 2.

Jólöltözött, láthatóan úgynevezett jó családból való kislány. Mindig csak jegyzetelni jön. Több kézikönyvtári könyvet kér, többek között a történelem sorozat egyik kötetét. Egyedül vagyok. Nem látom szükségét, és nem is szeretem célzatosan szemmel tartani a jegyzetelőket. Közben kölcsönzőket szolgállok ki, tájékoztatok, rakodok. Zárás. A kislány elmegy. Raknám el a kézikönyveket. Az ő asztaláról egy hiányzik: a történelem kötet. Keresem mindenütt. Nincs. A dolog nyilvánvaló. De talán csak véletlenül! Azóta nem járt nálunk. Mit tennék, ha jönne?

A könyvtár nem napközi otthon

Két fiú. Testvérek. Édesanyjuk orvos. Amíg a fiúk a könyvtárban vannak, addig ő intézné dolgait. Többször és rendszeresen megkért, lehessenek itt addig a gyerekek. Természetesen megengedtem. A kicsi még nem jár iskolába, a nagy igen. A nagyobbik nyugodt, csendes, imád olvasni, a kicsi örökmozgó, hangos, semmi nem érdekli. Futkosásával, hangos kiabálásával, veszekedésével zavarta testvérét, a többi gyereket és a könyvtáros kollégát is, aki végre elpanaszolta a problémát, s közölte, a könyvtár nem napközi otthon, ő pedig nem gyermekfelügyelő. A konfliktust később sikerült elsimítani. Nem volt könnyű.

Szándékosan tettem, hogy nem mindegyik esetről mondtam el, hogyan oldottuk meg vagy kezeltük a helyzetet. Rátok bízom, hogyan kellett volna. Az is szándékos volt, hogy nem beszéltem a ma mind nagyobb méreteket öltő súlyos, már-már drámai problémákról, a drog terjedéséről a gyerekek körében, a szaporodó fiatalkori és sajnos gyermekkori bűnözésről, a lelki környezetszennyezésről, az agresszióról, ezek okairól, megjelenési formáiról. Két okom is volt arra, hogy ezekről nem szóltam. Az egyik, hogy ezek a kérdések elsősorban a könyvtár szociális funkciójához kapcsolódnak, s erről e körben egy konferencián már részletesen esett szó. Ezeknek a jelenségeknek a megoldása a könyvtár lehetőségein túlmutat. Nekünk, gyermekkönyvtárosoknak azt kell tudnunk, hogy hová, kikhez fordulhatunk, szaksegítséget kérve a gyerekeknek. A másik ok, hogy alapvetően optimista vagyok. Hiszek a jóirányú változásban, hiszek a gyerekekben és hiszek önmagamban.

Végezetül mintegy összegzésként álljon itt egy idézet szeretve tisztelt egyetemi tanáromtól, Ancsel Évától: „Mégiscsak van valami, amitől változik az ember. Attól, ha van valaki, aki olyannak szereti és fogadja el, amilyen. Éppen olyanként. Elálló fülekkel, néha egy kis füllentéssel, egy kis hengegéssel. Nem fognak visszasimulni a fülei, nem fog sokkal kevesebbet füllenteni és hengegni – csak egy kicsivel kevesebbet, egyszóval változni fog.”

Lakatos Éva